

Het effect van werkbelasting op voortijdige arbeidsuittreding bij ouderen

Ferdy Otten, Koos Arts, Merel Schuring en Alex Burdorf¹⁾

Volgens een tienjarige follow-up studie hebben oudere werknemers die zwaar fysiek werk verrichten een verhoogde kans om voortijdig uit arbeid uit te treden vanwege arbeidsongeschiktheid. Psychisch belastend werk is niet van invloed. Roken werkt daarentegen wel risicoverhogend. Verder zijn psychische noch fysieke factoren van werkbelasting van invloed op de beslissing om via een vervroegd pensioen voortijdig uit te treden.

1. Inleiding

Aansluitend op de financiële crisis in 2008 en de daaruit voortkomende economische crisis in 2009 zijn in 2012, de economische vooruitzichten nog steeds verre van rooskleurig. In 2010 en 2011 is de koopkracht met 0,6 respectievelijk 0,4 procent gedaald (StatLine) en deze zal volgens ramingen van het CPB in 2012 en 2013 nog verder dalen. Aan de voortdurende daling van het consumentenvertrouwen lijkt geen einde te komen en de werkloosheid loopt langzaam maar gestaag op. Vooral onder jongeren is de werkloosheid hoog. Aan de andere kant zet de veroudering van de beroepsbevolking onverwijd voort. Was in 2001 de gemiddelde leeftijd van werknemers nog 37,5 jaar, in 2011 bedroeg deze al 40,2 jaar (StatLine). In de sectoren openbaar bestuur, onderwijs, zorg, en vervoer en opslag is het aantal vijftigers al meerdere jaren groter dan het aantal dertigers. Bij politiek en beleid bestaat er dan ook zorg dat, in weerwil van het thans ongunstige economische tij, op de korte termijn toch ernstige knelpunten op de arbeidsmarkt zullen ontstaan vanwege het grote aantal ouderen dat de komende jaren met (regulier) pensioen gaat en de verwachte afname in het aanbod van geschoolde jongeren.

Al geruime tijd zet het arbeidsmarktbeleid in op meer, langer en productiever werken, met daarbij bijzondere aandacht voor ouderen. Aangescherpte en strenger toegepaste criteria beperken al sinds begin 2000 in versterkte mate de uitstroom van werknemers via arbeidsongeschiktheidsregelingen. Doorgevoerde wetswijzigingen in 2006 maakten bovendien het veelal vanzelfsprekende gebruik van vervroegde pensioenregelingen, moeilijker. Zo is de gemiddelde pensioenleeftijd van werknemers gestegen van 61 jaar in 2006 tot 63,1 jaar in 2011 (Arts et al., 2012). Daarnaast voorziet het Lenteakkoord dat recent tussen D'66, GroenLinks, ChristenUnie en het demissionaire kabinet Rutte is overeengekomen, in een stelselmatige verhoging van de pensioengerechtigde leeftijd vanaf 2013. Om werknemers in de verouderende beroepsbevolking gezond, vitaal en langdurig inzetbaar te houden, zegt het demissionaire kabinet Rutte verder te willen werken aan een toekomstbestendig arbostelsel met aandacht voor gezonde en veilige arbeidsomstandigheden en vermindering van zware fysieke en psychische belasting en hieraan gerelateerde arbeidsuitval. Ook wordt daarbij ingezet op het stimuleren van een gezonde levensstijl (Ministerie van SZW, 2011).

De aanpak van zowel fysiek als psychisch belastende arbeidsomstandigheden is al meerdere decennia een beproefd beleidsinstrument. Onderzoek laat zien dat deze vormen van werkbelasting veelal samenhangen met een minder goede gezondheid, minder arbeidstevredenheid, meer ziekteverzuim en een verminderd vermogen om tot de pensioengerechtigde leeftijd of nog langer door te willen c.q. kunnen werken

¹⁾ Merel Schuring en Alex Burdorf zijn onderzoeker respectievelijk hoogleraar bij het Universitair Medisch Centrum van de Erasmus Universiteit Rotterdam, samenwerkingspartner in Netspar.

(TNO, 2012). Een beperkt aantal internationale studies toont ook mogelijke verbanden met vervroegde uittreding uit werk (Van den Berg et al., 2010). Doorgaans blijven de samenhangen gehandhaafd als rekening wordt gehouden met verschillen in andere relevante kenmerken zoals werkduur, leeftijd, geslacht en ook sociaaleconomische status. In Nederland zijn deze inzichten vrijwel uitsluitend afkomstig uit crosssectionele studies waarbij de vermeende oorzakelijke factor – de desbetreffende vorm van werkbelasting – tegelijkertijd met het gevolg – de gezondheid, de arbeidssatisfactie, het ziekteverzuim of de doorwerkpotentie – is gemeten. Causale ontwerpen waarbij werknemers met baselinemetingen van werkbelasting in de tijd worden gevolgd op het optreden van ernstige gezondheidsklachten, langdurig ziekteverzuim, arbeidsongeschiktheid of vervroegde uittreding, zijn uitermate duur en daarom incurant.

Informatie over de mate waarin werkfactoren in een verouderende beroepsbevolking daadwerkelijk voortijdige arbeidsuitval veroorzaken, geeft inzicht in de diversiteit in rendementen die behaald kunnen worden bij de aanpak van verschillende risicofactoren en vormt daarmee belangrijke beleidsinput. Door koppeling van CBS enquête- en registergegevens is het voor het eerst in Nederland mogelijk om voor een langere follow-up (het afgelopen decennium) de vraag te beantwoorden of en in hoeverre verschillende vormen van psychische en fysieke werkbelasting bij werknemers van 45 jaar en ouder van invloed zijn op latere arbeidsongeschiktheid en voortijdig met pensioen gaan.

2. Onderzoeksplan

Gegevens over leefsituatie, werk en gezondheid van ruim 4 200 werknemers van 45 jaar en ouder uit het Permanent Onderzoek Leefsituatie (POLS) 1998–2002 zijn longitudinaal gekoppeld aan integrale gegevens van het Sociaal Statistisch Bestand (SSB) 1999–2009. Met het SSB konden van deze werknemers de momenten van (eerste) uittreding uit arbeid worden vastgelegd. Gedurende de tienjarige follow-up

2.1 Baseline metingen van de onderscheiden vormen van werkbelasting, 1998–2002

	Alle werknemers (n = 4234)	Werknemers die arbeids- ongeschikt geraakten (n=185)	Werknemers die voortijdig met pensioen gingen (n=1044)
	%		
<i>Werkdruk</i>			
In hoog tempo werken	43	42	40
Onder hoge tijdsdruk werken	39	42	37
<i>Gebrek aan autonomie in werk</i>			
Niet zelf beslissen over hoe werk uitgevoerd wordt	15	20	16
Niet zelf volgorde werk bepalen	17	23	17
Niet zelf werktempo regelen	18	20	17
Niet zelf werk op ieder moment kunnen onderbreken	35	40	33
Niet zelf oplossingen bedenken in werk	6	11	5
<i>Beperkte vaardigheidsmogelijkheden</i>			
Gebrekkige ontplooiingsmogelijkheden	26	40	27
Gebrekkige aansluiting werk bij opleiding/ervaring	19	25	14
Eentonig werk	6	9	5
<i>Fysieke werkbelasting</i>			
Lichamelijk zwaar werk	17	32	16
Werk waarbij veel kracht gezet moet worden	19	32	19
<i>Belastende werkhouding</i>			
Werk met bovenlichaam in ongemakkelijke houding	14	30	13
Werk met bovenlichaam langdurig in dezelfde houding	41	41	39
<i>Fysische belasting</i>			
Vuil werk	15	21	14
Stank in werkomgeving	8	14	8
Gevaarlijk werk	5	9	5
Lawaaiige omgeving	16	22	16

(26 250 persoonsjaren) is 4,4 procent van de werknemers met een arbeidsongeschiktheidsuitkering uitgestroomd, 24,7 procent ging eerder dan 65 jaar met pensioen, 9,1 procent raakte (voor een eerste keer) werkloos, 4,5 procent stopte voortijdig met werken zonder een vervolguiktering, 3,3 procent ging regulier met 65 jaar met pensioen en 52,2 procent bleef gedurende de hele periode werkzaam. Een klein percentage (0,2 procent) emigreerde, 1,6 procent overleed gedurende de follow-up. Met behulp van Cox' proportional hazardanalyse is apart voor de uittreedvormen arbeidsongeschiktheid en voortijdig pensioen de duur tot het optreden van deze eindpunten geregresseerd op de baselinemetingen van arbeidskenmerken en relevante controlevariabelen. Van gecensureerde waarnemingen is sprake als er een ander eindpunt dan het voor analyse beoogde wordt bereikt. De informatie van deze gecensureerde waarnemingen is in de duuranalyses steeds meegenomen. Van de werknemers die in de periode van het moment van interview tot en met eind 2009 niet zijn uitgestroomd, is als duurspecificatie de gehele follow-up periode genomen.

De beginmetingen van de verschillende vormen van werkbelasting bij alle werknemers staan weergegeven in tabel 2.1. Ook toont de tabel de baselinepercentages van de groep die later arbeidsongeschikt werd en de groep die vervroegd met pensioen ging. Voor het onder hoge werkdruk moeten werken bij aanvang van de follow-up, verschilden de arbeidsongeschikten niet wezenlijk van de totale groep werknemers. Wel lagen de aandelen met weinig autonomie, beperkte regelmogelijkheden in het werk en blootstelling aan fysisch belastende omgevingsfactoren bij degenen die later arbeidsongeschikt raakten door de bank genomen iets hoger. Voor de onderscheiden vormen van fysieke werkbelasting waren de verschillen nog groter. Dat gold ook voor het werken met het bovenlichaam in een ongemakkelijke werkhouding. Bij de groep die met vervroegd pensioen ging, waren de verschillen met de totale groep werknemers merendeels verwaarloosbaar.

Met non-lineaire schaalanalyse zijn aparte indexen geconstrueerd voor werkdruk, autonomie en regelmogelijkheden in het werk, fysieke werkbelasting, houdingsbelasting en fysieke omgevingsfactoren. De in beginsel in tertielgroepen ingedeelde indexen, indicatief voor een ordinale indeling van de desbetreffende vorm van werkbelasting, zijn vervolgens gezamenlijk aan de duren van arbeidsongeschiktheid gerelateerd. Daarbij is in een eerste stap eveneens gecorrigeerd voor werkduur, leeftijd en het hebben van een al dan niet goede gezondheid. De correctie voor gezondheid is noodzakelijk om te garanderen dat de arbeidsongeschiktheid voortkomende uit een slechte gezondheid ten tijde van de beginmeting (modelmatig) wordt afgezonderd. Een negatieve perceptie van arbeidsomstandigheden kan immers ook het gevolg zijn van een onderliggend gezondheidsprobleem en het is van belang dat deze causale tegenstrijdigheid wordt weggefilterd om te voorkomen dat de invloed van werkbelasting op arbeidsongeschiktheid wordt overschat. In de tweede stap is aanvullend gecorrigeerd voor geslacht, inkomen, kostwinnerschap en ongezonde leefstijlen. Bij de analyses op (duren van) voortijdig met pensioen gaan, is voor de vergelijkbaarheid dezelfde stapsgewijze aanpak gehanteerd.

3. Resultaten

3.1 Alleen fysieke werkbelasting van invloed op arbeidsongeschiktheid

Tabel 3.1.1 laat zien dat gezondheid verreweg de meest doorslaggevende factor is voor arbeidsongeschiktheid. Zo hebben de werknemers met een minder goede gezondheid bij aanvang een ruim vijf keer zo grote kans om gedurende de follow-up arbeidsongeschikt te geraken dan werknemers met een goede of zeer goede gezondheid. Leeftijd en werkduur zijn ook van belang. Onafhankelijk van gezondheid, leeftijd en werkduur blijkt alleen de fysieke belasting van invloed te zijn op voortijdige uitval vanwege arbeidsongeschiktheid. Houdingsbelasting, fysieke belasting en de vormen van psychische werkbelasting spelen geen rol. Ook bovenmatige psychische werkbelasting voortkomende uit de combinatie van hoge werkdruk met weinig

controlemogelijkheden, de zogeheten *job strain*, heeft geen voorspellende waarde. Aanvullende correcties voor geslacht, fiscaal jaarinkomen, kostwinnerschap en ongezonde leefstijlen nuanceren het beeld maar

3.1.1 Effecten van werkbelasting op uittreding uit arbeid vanwege arbeidsongeschiktheid en voortijdige pensionering gedurende 10 jaar follow-up

	Arbeidsongeschikt		Voortijdig met pensioen	
	Gezondheid en leeftijd	Gezondheid, leeftijd, economische en leefstijlfactoren	Gezondheid en leeftijd	Gezondheid, leeftijd, economische en leefstijlfactoren
<i>gecorrigeerde (hazard) rate ratio's</i>				
Werkdruk				
laag	1,00	1,00	1,00	1,00
midden	0,79	0,83	1,03	1,01
hoog	0,89	0,92	1,04	1,03
Autonomie in het werk				
laag	1,20	1,14	0,97	0,99
midden	1,28	1,20	0,95	0,97
hoog	1,00	1,00	1,00	1,00
Vaardigheidsmogelijkheden				
laag	1,28	1,17	0,95	0,98
midden	1,11	1,07	1,05	1,05
hoog	1,00	1,00	1,00	1,00
Fysieke werkbelasting				
niet	1,00	1,00	1,00	1,00
wel	1,52	1,57	0,90	0,93
Belastende werkhouding				
niet	1,00	1,00	1,00	1,00
wel	1,08	1,04	1,01	1,01
Fysische belasting				
niet	1,00	1,00	1,00	1,00
wel	1,30	1,35	1,15	1,11
Wekelijkse werkduur				
12–20 uur	1,13	0,88	1,13	1,38
21–34 uur	1,60	1,19	0,97	1,15
35 uur of meer	1,00	1,00	1,00	1,00
Gezondheid (zeer) goed	1,00	1,00	1,00	1,00
minder dan goed	5,38	5,03	0,90	0,93
Leeftijd				
45–49 jaar	0,68	0,65	0,04	0,04
50–54 jaar	1,00	1,00	1,00	1,00
55–64 jaar	1,27	1,28	5,96	5,91
Geslacht				
man		1,00		1,00
vrouw		1,66		0,75
Inkomen				
1e kwartielgroep		1,91		0,81
2e kwartielgroep		2,01		0,70
3e kwartielgroep		1,28		0,95
4e kwartielgroep		1,00		1,00
Aandeel in huishoudinkomen				
1–50%		1,00		1,00
51–80%		0,55		1,16
81–100%		0,86		0,81
Sigaretten roken				
geen		1,00		1,00
1–10 per dag		1,26		0,91
11 of meer per dag		1,61		0,79
Sporten				
0 uren per week		1,16		1,00
1 tot 5 uur per week		0,97		1,18
5 uur of meer		1,00		1,23

* P<0,05.

heel beperkt. De invloed van fysieke werkbelasting blijft overeind. Werknemers die fysiek zware arbeid verrichten hebben 57 procent meer kans op latere arbeidsongeschiktheid dan werknemers die dat niet doen.

Het in tabel 3.1.1 getoonde causale risicoprofiel maakt verder duidelijk dat vrouwen en niet-kostwinners aanmerkelijk meer risico op arbeidsongeschiktheid lopen dan mannen en kostwinners (niet zijnde alleenverdieners). De hoogte van het inkomen doet er niet aan toe. Ook heeft weinig sporten geen voorspellende betekenis voor arbeidsongeschiktheid, maar roken des te meer. Werknemers die dagelijks 11 of meer sigaretten roken, lopen 61 procent meer risico op arbeidsongeschiktheid dan werknemers die niet roken. Met de beschikbare gegevens kon evenwel niet worden nagegaan of longkanker en hartvaatziekten daarbij de meest voorkomende, onderliggende diagnoses voor arbeidsongeschiktheid zijn.

3.2 *Werkbelasting niet gerelateerd aan voortijdig met pensioen gaan*

Geen van de onderscheiden vormen van werkbelasting is bepalend in het besluit van werknemers om in de *follow-up* met vervroegd pensioen te gaan. Ook de gezondheid speelt geen rol. De doorslaggevende factor is de leeftijd. Werknemers in de leeftijd van 55 jaar of ouder, maar nog niet in de AOW-gerechtigde leeftijd, hebben bijna zes keer meer kans op voortijdig pensioen dan de groep van 50 tot en met 54 jaar. Uiteraard is in de jongste groep van 45 tot en met 49 jaar voortijdige pensioenuittreding nog nauwelijks een optie. Aanvullende correcties voor geslacht, fiscaal jaarinkomen, kostwinnerschap en leefstijlen laten zien dat dan ook werkduur, geslacht en leefstijl van invloed zijn. Bij kleine deeltijdwerkers is de uittredkans groter dan bij voltijds werkenden. Bij vrouwen ligt de kans op vervroegd pensioen juist lager dan bij mannen en dat geldt ook voor stevige rokers in vergelijking met niet-rokers. Het is waarschijnlijk dat deze kansverhoudingen voortkomen uit een soort van communicerende vaten werking bij de beide vormen van voortijdige uitstroom. Vrouwen en stevige rokers lopen een verhoogd risico op arbeidsongeschiktheid. De hiermee gepaard gaande versterkte uitstroom verlaagt hun kansen om via het andere kanaal, de prepensioenregeling, voortijdig uit te treden. Intensief sporten is wellicht indicatief voor een proactieve invulling van de vrije tijd. De uitkomst dat ferventere sporters meer kans hebben om voortijdig met pensioen te gaan (RR=1,23) kan dan wijzen op een heel bewuste keuze het betaalde werk voor deze activiteiten voortijdig in te ruilen.

4. Conclusie

Het tienjarige follow-up onderzoek onder oudere werknemers laat zien dat van de verschillende vormen van werkbelasting alleen fysiek zwaar werk van invloed is op voortijdige uittreding vanwege arbeidsongeschiktheid. Op vervroegde pensionering heeft psychische noch lichamelijke werkbelasting een voorspellende waarde. Fysiek zwaar werk verhoogt de kans op arbeidsongeschiktheid met een factor 1,6. De berekening waarbij dit risico aan het daadwerkelijke aantal fysiek belaste werknemers wordt gerelateerd, levert een (zogeheten) attributief risicopercentage van 16 procent. Dit cijfer suggereert dat indien geen enkele werknemer aan belastende fysieke omgevingsfactoren zou zijn blootgesteld het aantal dat vanwege arbeidsongeschiktheid voortijdig uit het arbeidsproces uittreedt met maximaal 16 procent verminderd kan worden. Rekening houdend met de afhankelijkheden tussen de verschillende vormen van uittreding suggereren de uitkomsten dat leefstijlen eveneens een substantiële invloed hebben. Zo is er een verhoogde kans dat de sportief ingestelde werknemer vervroegd met pensioen gaat, terwijl juist de stevig sigaretten rokende werknemer een flink verhoogde kans heeft via een arbeidsongeschiktheidsuitkering voortijdig uit te stromen. Het attributieve risicopercentage van roken laat zien dat uitbanning van nicotine in de beroepsbevolking het totale aantal arbeidsongeschikten met maximaal 13 procent zou kunnen verminderen.

Het relatief bescheiden effect van belastende arbeidsomstandigheden lijkt enigszins in tegenspraak met de uitkomsten uit doorgaans crosssectioneel onderzoek, waarin zowel voor psychische als verschillende fysieke factoren duidelijke verbanden zijn geconstateerd met ziekteverzuim, gezondheid en langer willen doorwerken. Mogelijk zijn in het onderzoek mechanismen in het geding geweest die geleid hebben tot een onderschatting van de effecten van arbeidsomstandigheden. Een mogelijke beperking is het ontbreken van vervolgmetingen van belastende arbeidsomstandigheden in de tijd. Er zijn immers alleen (baseline)metingen in het beginjaar van de follow-up beschikbaar en het is denkbaar dat bij menig werknemer de belastende omstandigheden na verloop van tijd zijn veranderd. Bijvoorbeeld vanwege door het bedrijf zelf geïnitieerde verbetermaatregelen of vanwege de overstap, intern of extern, naar een minder belastende functie. Deze misclassificatie lijkt evenwel beperkt aangezien de functiemobiliteit onder oudere werknemers tot op heden nogal gering is (Otten et al., 2011) en werkgevers in het kader van leeftijdsbewust personeelsbeleid toch vooral inzetten op aanpassingen van werktijden en arbeidsduurkorting en niet of nauwelijks op daadwerkelijke functieverandering en bijbehorende duurzame inzetbaarheid (Ministerie van SZW, 2007). Selectie op gezondheid in de werkzame beroepsbevolking kan eveneens een versturende rol hebben gespeeld. Werknemers met een vlekje, bijvoorbeeld door toenemende gezondheidsproblemen, of werknemers die simpelweg het alledaagse, voortdurend veranderende, arbeidsleven niet meer kunnen bijbenen, raken achterop, vallen af en maken als zodanig geen deel meer uit van de beroepsbevolking. Hoe ouder, hoe sterker de mogelijke selectie, die zeker tot 2006 werd gefaciliteerd door coulante uitstroommogelijkheden en -regelingen. De werkzaam gebleven ouderen vanaf 55 jaar, vormen zo mogelijk een enigszins selecte groep met een relatief hoge kritische drempelwaarde voor werkbelasting, deze ouderen lijken wel tegen een stootje te kunnen (Otten et al., 1998). Op de jongere groep, van 45 tot 55 jaar is selectie op gezondheid wellicht minder van toepassing. Al met al is het denkbaar dat de hier gepresenteerde effecten door de selectie enigszins zijn onderschat.

Het attributieve risicopercentage van fysiek belastende werkomstandigheden ten aanzien van arbeidsongeschiktheid suggereert dat beleidsinspanningen gericht op gezonde werkomstandigheden c.q. gericht op het verbeteren van de lichamelijke werkbelasting door optimale inzet van hulpmiddelen lijken te renderen. Bovendien geldt dat gunstige arbeidsomstandigheden samenhangen met meer tevredenheid, minder ziekteverzuim en minder bezwaar om langer door te werken, ofwel samengevat met meer welbevinden van de werknemer. Dat is positief voor de werknemer zelf maar uiteraard ook voor het bedrijf of organisatie waar de werknemer werkzaam is. Het in 2011 gelanceerde vitaliteitspakket van het thans demissionaire kabinet Rutte ter vergroting van de arbeidsparticipatie en duurzame inzetbaarheid van werkenden wil ondermeer inzetten op verhoging van de belastbaarheid van ouderen (Ministerie van SZW, 2011). De beoogde instrumenten hiervoor zijn naast het bevorderen van gezonde en veilige arbeidsomstandigheden bovenal het stimuleren en faciliteren van voortdurende scholing en mobiliteit. De recente aanvulling om daarbij ook toe te werken naar verbetering van de leefstijlen van werknemers lijkt niet onbelangrijk, gelet op de uitkomst dat terugdringing van het roken onafhankelijk van het verbeteren van de fysieke werkbelasting een aanzienlijke verdere reductie van de instroom in de arbeidsongeschiktheid teweeg kan brengen.

Literatuur

Arts, K en F. Otten (2012, 17 januari). Pensioenleeftijd werknemers ruim 63 jaar. CBS-Webmagazine.

Berg, van den, T.I.J., L.A.M. Elders en A. Burdorf (2010). The influence of health and work on early retirement. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 52: 576–83

Ministerie van SZW (2007). *Perspectief op langer doorwerken: een onderzoek naar cao-afspraken tussen sociale partners met betrekking tot langer doorwerken*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

Ministerie van SZW (2011). Vitaliteitspakket. Kamerstuk van minister Kamp aan Tweede Kamer. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 30 september.

Ministerie van SZW (2011, 7 december). Jong geleerd, oud gedaan. Toespraak staatssecretaris De Krom bij het BOABOREA-symposium. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

Otten, F.W.J., P.G.W. Smulders, I.L.D. Houtman en J.J.G. Schmeets (1998). Werkstress en ziekteverzuim bij jong en oud. TSG, 8: 420–428.

Otten, F., K. Arts en C. Siermann (2011). Meer ouderen langer aan het werk. ESB 96 (4612): 374–377.

TNO (2012). Arbobalans 2011: Kwaliteit van de arbeid, effecten en maatregelen in Nederland. Hoofddorp, TNO.